

Pallai László

A közép-európai egységtörekvések egy elfeledett magyar képviselője: Hantos Elemér (1881–1942)

1918. november 11-én Lloyd George angol miniszterelnök az alábbi szavak kíséretében jelentette be az alsóházban a Németországgal aznap megkötött fegyverszünet tényét: „Remélem, hogy ezen a sorsdöntő reggelen elmondhatjuk, hogy immár mindörökre véget vetettünk minden háborúnak”.¹ Ezt az optimista reménykedést, az „örök béke” várását nem tekinthetjük kizárólag az angol politikus magánvéleményének, hanem általános vonása annak a kornak, amely átélt egy azelőtt soha nem tapasztalt szenvedést valamint emberi és anyagi veszteségeket hozó háborút. A várakozások, a béke reménye azonban nem igazolódtak. Mind a vesztesek, mind a győztesek politikusait, valamint a közvéleményt is újabb félelmek, aggodalmak kerítették hatalmukba. Nem kizárólag a béketárgyalások idején folyó, részben hozzájuk kapcsolódó helyi háborúkra (pl. Törökország), vagy az oroszországi fordulatokra gondolhatunk, hanem arra a körülményre is, mely egyaránt bizonytalansággal töltötte el mind a békemű megalkotóit, mind azok elszenvédőit. Ezek sorába tartozik többek között az, hogy a békerendezések számos régi konfliktust nemhogy nem tudtak megoldani, hanem még újakat is teremtettek. További kétségek sora merült fel a békék betarthatóságát tekintve is. Gondoljunk Egyesült Államok távolmaradására az európai politikai rendszertől, vagy a politikai és katonai garanciák hiányára. Az első világháborút lezáró békerendezések kritikáját már a kortársak közül is sokan megfogalmazták; utalhatunk pl. a gazdasági szakértőként jelenlévő Keynesre², vagy arra a locarnói szerződésre (1925), mely egyrészt ugyan megnyugvást jelentett a nyugati közvélemény számára, másrészt felfoghatjuk a békerendezések egyfajta bírálataként is, hiszen alig hat évvel a versailles-i aláírás után Franciaország arra kényszerült, hogy újabb garanciát kapjon Németországtól. Ugyanígy a békék koncepciók hibáira tett reagálásként értelmezhető az a jelenség, hogy a húszas években soha nem látott élénkséggel, változatos tartalommal és kitűzött céllal születtek meg a békerendezések kritikáját részben magukban hordozó különböző integrációs, föderációs stb. elképzelések. Jelzésértéke van annak a ténynek is, hogy ezek a törekvések nem csak a vesztesek oldaláról fogalmazódtak meg. A közép-európai új rend egyértelmű gyengeségét,

1. Hermenn Graml: *Europa zwischen den Kriegen*. München, 1969. 9. o.

2. John Maynard Keynes: *A béke gazdasági következményei*. Bp. 1920. Keynesnek ezt a művet az egykori magyar könyvkiadás példátlan gyorsasággal jelentette meg, hiszen hivatkozási alapként szolgálhatott a békerendszerek kritikájában, ráadásul ez a bírálata a győztesek részéről fogalmazódott meg. Legújabb kiadása 1991-ben látott napvilágot.

bizonytalanságát jelenti az, hogy ezen javaslatok, tervezetek nagy számban az egykori Monarchia területéhez kötődtek.

Végigtekintve a Közép- és Délkelet-Európában az 1830-as évektől megfogalmazott egységtörekvések³, megállapíthatjuk, hogy nem meglepő az integráció különböző formáinak ilyen változatos és széleskörű megjelenése pont a béke rendezéseket követően. Általános tapasztalatként elmondhatjuk, hogy térségünkben az integrációs gondolat, a különböző egységtörekvések elsősorban akkor tudtak teret nyerni mind a politikusok, mind a közvélemény között, amikor a meglévő nagyhatalmi, politikai rendszerekben alapvető változás ment végbe, vagy annak közelsége, elkerülhetetlensége egyértelművé vált. Ez figyelhető meg az első világháború végén. Mivel ezek a tervezetek megfogalmazásuk idején alternatíva-jellegűknél fogva magukban hordozták a meglévő politikai-hatalmi struktúrák bírálátát, így szívesen tekintették eszköznek a nemzetközi viszonyok, politikai berendezkedések átforgalmazásáért küzdő politikusok és érdekcsoportok. Korszakunkban — a két világháború között — számos olyan törekvéssel találkozhatunk, melyek a békerendszerek módosítását, korrekcióját vagy meghaladását tűzték ki célul, vagy éppen a meglévő erőviszonyok megőrzését, stabilitását kívánták elérni. Mindannyian olyan integrációs javaslatot fogalmaztak meg, mely megfelelt aktuálpolitikai céljaiknak.

A különböző egységtörekvések⁴ elemezve megállapíthatjuk, hogy azok rendkívül nagy változatosságot mutatnak megfogalmazójuk körét, jellegét, tartalmukat, politikai és nagyhatalmi támogatottságukat valamint a kimondott vagy rejtett politikai célt tekintve. A nagy körültekintést igénylő számos tervezet csoportosítására és áttekintésére valamint az integrációs gondolatok modellezésére számos kísérlet született. Jelen tanulmányban három megközelítést említünk meg. Az első kettő közös vonása az, hogy a javaslatok kiindulását és az általuk érintett földrajzi térségeket, helyezik középpontba, valamint túllépnek a közép- és kelet-európai régió határain. Deák István⁵ megkülönböztet 1) Felülről jövő, hivatalos formában megfogalmazott tervezeteket, melyek a nemzeti-nemzetiségi problémákat az állam politikai struktúrájának megváltoztatásával képzelik el (ezen csoportba sorolja a kiegyezést is). 2) Politikusok, a gazdasági élet vezető személyiségei és a közélet meghatározó egyéniségei — azaz magánszemélyek — által felvetett, a közép-európai térséget érintő, regionális együttműködést célzó tervek. 3) Páneurópa-koncepciók és más (pl. a Népszövetség-gondolat), tágabb régiókat is

3. Ezen törekvések átfogó elemzését nyújtja többek között Rudolf Wierer: *Der Föderalismus im Donauraum*. Graz-Köln. 1960., Henry Cord Meyer: *Mitteleuropa in German Thought and Action*. 1815–1945. Hague. 1955.

4. Az egységtörekvések részletes, de korántsem teljes rendszerezését adja Reinhard Frommelt: *Panuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutschen Wirtschaft und Politik*. 1925–1933. Stuttgart. 1977. 100–107. o., Rolf Hellmut Foerster: *Europa. Geschichte einer politischen Idee*. München. 1967. 325–354. o.

5. István Deák: *Einige Gedanken über die Geschichte der mitteleuropäischen Föderationspläne*. in: *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 213–217. o.

magában foglaló törekvések. Csáky Moritz⁶ szintén három típust különít el: 1) a német Mitteleuropa-tervek, melyek gyökereiket tekintve visszanyúlnak a 19. századra. 2) A két világháború közötti azon tervezetek, melyek a német gazdaság Közép- és Délkelet-Európába történő behatolásának megakadályozására születtek. 3) Közép-Európát egy nagyobb integrációs keret részeként felfogó koncepciók. Romsics Ignác egyik előadásában⁷ pedig arra tett kísérletet, hogy a közép- és délkelet-európai térségre koncentráció közel kétszáz — a 19–20. században megfogalmazott — integrációs törekvéseket rendszerbe foglalja. Négy fő csoportot különböztet meg, melyeken belül még további altípusok állapíthatók meg. 1) A Habsburg-birodalmon belüli — hivatalos és nemhivatalos formát öltő — korai átszervezési, modernizáló kísérletek. 2) A Mitteleuropa-tervezetek, melyek visszanyúlnak Friedrich List gazdasági elképzeléseire. 3) A különböző formában és tartalommal megfogalmazott szláv egységtörekvések (pánszlávizmus, ausztró-szlávizmus). 4) A multinacionális birodalmat, vagy a kisállami széttagoltságot felváltani kívánó konföderációs elképzelések.

Mindezek mellett több más elméleti megközelítés is lehetséges a rendkívüli változatosságot mutató integrációs gondolatok rendszerezésére, modellezésére. Egyik kiindulási pontként szolgálhat a megfogalmazott egységtörekvések tartalma: azaz mennyire tisztán gazdasági, politikai vagy kulturális színezetűek, ill. milyen mértékben keverednek ezek. Gyakran használt vizsgálati szempont a tervezetek megfogalmazásának és támogatottságának a kérdése. Nagyhatalmi vagy kisállami oldalról érkezik-e a javaslat, milyen a nemzetközi támogatottsága, hivatalos politikai körök, vagy az ellenzék ill. emigráció motiválja-e elsősorban a javaslatok felvetését Ezek a körülmények nagyban meghatározzák a koncepciók kifutási lehetőségét is. Óhatatlanul felmerül az a vizsgálati szempont is, hogy melyek azok a tényezők, amelyek az egységtörekvések bukásához vezettek. Nagyhatalmi támogatottság vagy a partnerség hiánya, konfrontálódásuk a nemzetközi erőviszonyokkal és tendenciákkal, a nagyhatalmak egymás közti rivalizálása, féltékenysége, a gazdasági feltételrendszerek — a komplementaritás — hiánya stb. Témánkban előreugorva megállapíthatjuk, hogy a fenti megközelítési szempontokat figyelembe véve Hantos Elemér a két világháború közötti német gazdasági behatolást ellensúlyozó, nemhivatalos, a térség kisállamainak együttműködését célzó tervezetek Magyarországon kevésbé, de Nyugat-Európában ismert és elismert képviselője, fáradhatatlan organizátora. A megvalósulás bukásában pedig megemlíthetjük politikai oldalról a dunai térség államainak egymás iránti kölcsönös bizalmatlanságát, a nagyhatalmi támogatottság hiányát, illetve annak megléte esetén is annak ellentmondásos jellegét. Gazdaságilag pedig a komplementa-

6. Moritz Csáky: *Übereinstimmung und Konflikt. Mitteleuropa – seit dem Zerfall der Habsburgmonarchie*. in: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 321–331. o.

7. Ez az előadás *Integrációs törekvések Közép-Európában a két világháború között* címmel 1996. szeptember 19-én hangzott el a Közép-Európa Intézet által a közép-európai integráció esélyeiről rendezett konferencián.

ritás súlyos hiányát valamint a világgazdasági válság következtében a kényszerpályára, a Németországtól való piaci függésre, való sodródást.

Milyen tényezők járultak hozzá a húszas évek közepétől a Közép- és Délkelet-Európában megfigyelhető integrációs gondolat felélenküléséhez? Ennek okát keresve vissza kell nyúlnunk a békekötések által teremtett új gazdasági feltételekhez és azok következményeihez. A 19. század második felétől megfigyelhető, a nagyhatalmak közötti — Közép- és Délkelet-Európa feletti gazdasági befolyás megszerzéséért folyó — versengés 1918-ban eldőlni látszott. 1918. május 12-én Spában Németország és a Monarchia között megegyezés született, mely a vámszövetség létrehozását helyezte kilátásba. Ez a hagyományos német Mitteleuropa-törekvések egyértelmű sikereként értékelhető. A német vezetésű gazdasági Mitteleuropa funkcionálására azonban a közelgő háborús vereség miatt már nem kerülhetett sor. Németország a háborúban nemcsak európai pozícióit veszítette el, hanem a közép-európai térségben betöltött hegemon szerepét is. Közép-Európa viszonylatában nemcsak Németország helyzete változott meg, hanem a Duna menti kis népek, újonnan kiformálódott kisállamok életfeltételei is jelentősen módosultak. Míg 1919 előtt az integrációs keretek határozták meg ezen területek fejlődését, most a dezintegráció, a nemzetállami alapokon való szétagoltság vált uralkodó tendenciává. A Monarchia felbomlásában a nagyhatalmi megfontolások mellett nem elsősorban a gazdasági okok, érvrendszerek játszottak domináns szerepet, hanem a politikai, társadalmi, nemzetiségi, szociális ellentétek, valamint ezek tükröződései, lecsapódásai a nemzeti tudatban. Mindez a háború végének közeledtével egyre nyilvánvalóbban fellángoló nacionalizmusban valamint az önálló nemzetállamok iránti vágyakozásban és reménységben nyert teret. Ezen törekvések alapvető gazdasági feltételezése az volt, hogy a Duna menti kis nemzetek felzárkózási törekvéseihez, ami a 19. század első harmadától tartóan jelen van ebben a régióban, a kapitalista fejlődéshez, a polgárosodás kibontakozásához — a nyugat-európai mintát követve — a birodalmival szemben a nemzetállami jelenti a legjobb keretet. A két világháború közötti társadalmi, gazdasági folyamatok nem igazolták ezeket a várakozásokat

A Monarchia gazdasági és politikai egységének szétदारabolása által a megszületett új-régi államok gazdasági életfeltételei is radikálisan átalakultak, „a vámhatárok hossza Európában mintegy 6–7 ezer kilométerrel megnövekedett, s a korábbi 26 önálló gazdasági egység helyébe 38 lépett, a korábbi 12 pénzrendszer helyét 27 pénzrendszer váltotta fel. ... Egyedül a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén most hét önálló vámterület osztozott meg.”⁸ Mindezek a gazdasági érintkezések soha nem tapasztalt ellehetetlenülést jelentettek. Nehezített a helyzeten az a körülmény is, hogy a birodalom korábbi gazdasági potenciálja aránytalanul oszlott meg az utódállamok között. Azaz csonka és szerkezethiányos gazdaságok sokasága jött létre. Nagy problémát jelentett a hagyományosan meglévő tökezségénység is. Az egyes országokban a megkapott gazdasági potenciál és a

népesség, azaz a fogyasztópiac nem állt arányban egymással. Jól mutatja ezt Csehszlovákia példája, mely megkapta a régi Monarchia ipari kapacitásának 70%-át, a feketeszán-termelés 75%-át, a barnaszán-termelés 63%-át, a vasipar 60%-át, a vegyészet 75%-át, a textilipar 75%-át, a cipőipar 80%-át, A lakosságnak viszont csak 25%-át.⁹ Hasonló problémákkal küszködtek az agrárjellegű utódállamok is. Agrártermelésük túl nagy volt belső felvevőpiacukhoz képest. (Elegendő itt utalni a két világháború közötti magyarországi malomipar sorsára.) Tovább rontott a helyzeten a nacionalista gazdaságpolitika, az elzárkózási törekvések általánossá válása, az importpótló iparosítási politika súlyos következményei is. Ezzel szemben realisabb elképzelésnek mutatkozott a régi gazdasági egység visszaállítása, mivel egyik utódállam sem rendelkezett teljes gazdasági vertikummal, másrészt a fent említett — és általános gyakorlattá vált — importpótló iparosítási politika rendkívül tőkepazarlónak bizonyult. A korai húszas években még megvolt az utódállamok között a gazdasági komplementaritás, így gazdasági szempontból volt realitása azoknak az elképzeléseknek, melyek a régi gazdasági egység helyreállítását szorgalmazták. A politikai azonban más tendenciákat támogatott.

A gazdasági közeledés, az integrálódás szükségességét motiválták azok a változások, átalakulások, új jelenségek is, melyek az első világháború alatt és után Európában és a világgazdaságban végbementek. Ezek sorába tartozik Európa korábbi világgazdasági pozícióinak, piaci kapcsolatainak gyengülése az Egyesült Államokkal és a tengeren túli területekkel szemben. Hasonló piacproblémákkal valamint égető hitelhiánnyal küszködtek a közép-európai térség új államai is. Nemcsak a világháború pusztításai, a fent említett, számukra is kedvezőtlen világgazdasági tendenciák jelentettek nagy kihívást, hanem még súlyosabb feladatnak bizonyult az önálló nemzetgazdaságok sokaságának a felépítése. A győztes nagyhatalmak — maguk is szenvedve az eladósodástól és a világháború hatásaitól — csak korlátozott segítséget tudtak nyújtani. Ebben a szituációban törvényszerűen nyert teret az integrációs gondolat, a válságjelenségeket regionális együttműködéssel megoldani kívánó elképzelés. Ezek sorába tartozik a Hantos Elemér által felvetett egység gondolat is

Hantos Elemér (1881. november 12. – 1942. június 28) egy kismartoni ügyvéd fiaként, kikeresztelkedett¹⁰ zsidó középpolgári családban született. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Bécsben, Lipcsében és Párizsban végezte. A jogászdiploma megszerzése után állami ösztöndíjjal Angliába utazott, ahol könyvet írt egy a politikusok és jogászok által ma is gyakran megemlített történelmi sajtóságról, azaz az angol és a magyar alkotmányos fejlődés hasonlóságáról.¹¹ A század elején ő az egyik legaktívabb közreműködője a pénzügyi reformmozgalomnak. Lukács Lászlóval és Széll Kálmánnal együtt megalapítja a *Pénzügyintézetek Országos Szövetségét*, a *Pénzügyintézetek Országos Nyugdíjgyesületét* és a *Pénz-*

9. Berend T. Iván – Ránki György: *A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után*. MTA II. Oszt. Közl. Bp. 1969. 417. o.

10. Lásd Zsidó Lexikon. Szerkesztette: Ujvári Péter. Bp. 1929. 344. o.

11. Elemér Hantos: *The Magna Charta of the English and of the Hungarian Constitution*. London, 1904.

8. Ránki György: *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939)*. Bp. 1981. 77. o.

intézetek Országos Biztosító Intézetét. 1904–1910 között a *Pénzintézeti Szemle*, 1910-től a *Pénzügyi Szemle* szerkesztője. 1910-ben *Nemzeti Munkapárt* programjával, képviselő lett. 1916-ban a kereskedelmi minisztérium politikai államtitkára lett, amely cím viselését munkájának elismeréseként Károly király haláláig engedélyezte. 1917-ben választójogi reformjavaslatot dolgoz ki, melyben a választójog jelentős kiszélesítését szorgalmazta. A háború alatt könyvek és tanulmányok sokaságát írja a háború gazdasági és pénzügyi következményeiről. 1918-ban a *Postatakarékpénztár* elnöke. A Tanácsköztársaság idején beosztásából elbocsátják, mivel megtagadta a postatakarékpénztári jegyek kibocsátását. 1919. augusztusában visszahelyezik hivatalába, ahol 1921-ig dolgozik.

Pénzügyi szakemberként felismerte a Monarchia széteséséből és a nacionalista gazdaságpolitikából eredő károkat. Terjedelmes¹² tudományos és publicisztikai tevékenysége hitelpolitikai–hiteljogi, világgazdasági és közép-európai kérdésekre terjed ki. A nemzetközi nyilvánosság elé 1921-ben lépett, amikor tervezetet dolgozott ki az utódállamok közötti pénzügyi és valutáris egység megvalósításáról. Nem meglepő, hogy a pénzügyi kérdéseket helyezte Hantos vizsgálatának középpontjába. Itt nem pusztán arra kell utalni, hogy pénzügyi szakember lévén automatikusan adódik ez a megközelítés, hanem inkább arra, hogy az új nemzeti valuták megteremtése különösen nagy gazdasági megterhelést, eladósodást jelentett egy olyan szituációban, amikor a nemzetközi gazdasági érintkezések fő kérdését a térségünkben a hitelkérdés jelentette.

Hantos Elemér emlékiratok, feljegyzések, javaslatok közzétételével, konferenciák, tanácskozások szervezésével széles nyilvánosságot próbált teremteni a közép-európai együttműködés felismeréséhez. Fáradozásait és szakértelmét elismerve 1924-ben a Népszövetség gazdasági szakértőjének nevezték ki.

Hantos Elemér egy olyan elképzelésnek volt lelkes híve és propagátora, mely a Duna menti államok együttműködésének megteremtésével egyszerre akarta felszámolni a térség állandósult gazdasági válságát és — ami a világgazdasági válság idején válik egyértelművé — meggátolni a német gazdasági behatolást. Kiindulási alapja békeszerződések kritikája: „ugyanis Európának nem csupán legtokéletesebb földrajzi egységét darabolták szét, hanem vele együtt egyikét a legtökéletesebben központosított gazdasági, pénzügyi és forgalmi szervezeteknek is.”¹³ Magyarország viszonylatában pedig „Trianon mély szakadékot nyitott köztünk és szomszédaink között, szakadékot, amelyet teljesen betönni talán sohasem sikerül, amelynek áthidalására azonban törekednünk kell, ha békés úton akarunk

12. Hantos Elemér tudományos és publicisztikai tevékenységét teljesen átfogó bibliográfiai adattárral nem rendelkezőnk. Fontosabb művei, melyek döntően magyar és német ill. ritkábban francia nyelven jelentek meg természetesen ismertek. Hiányosságok vannak azonban a kisebb publicisztikai írások felkutatásában, mivel ezek Európa legkülönbözőbb, gyakran a magyarországi figyelemtől távolos — de jelentőségében nem lebecsülendő — folyóiratokban, alkalmi kiadványokban láttak napvilágot. Hantos Elemér publikációs jegyzékének hiányosságához az a körülmény is hozzájárult, hogy az elmúlt évtizedekben teljesen homály fedte személyiségét, közéleti és tudományos tevékenységét.

13. Magyarország gazdasági integritása. Bp. 1932. 5. o.

eljutni régi piacainkhoz, régi kultúránk földjére.”¹⁴ Mindezek következtében Közép-Európa elveszítette régi jelentését, „puszta földrajzi fogalommá degradálódott”¹⁵

Hantos úgy véli, hogy a politikának nagy felelőssége van a régió gazdasági problémáinak létrejöttében, az utódállamok közötti kölcsönös bizalmatlanság, ellenségeskedés és félelem kialakulásában. Amit a politika elrontott, azt a gazdaságnak, a gazdasági racionalitások felismerésének kell helyrehoznia. Ehhez kedvező kiindulási lehetőséget nyújt maga a békeszerződés is. A békemű megalkotói látszólag maguk is tisztában voltak a Monarchia szétesése és a kisállami keretek kialakításával előállott gazdasági nehézségekkel. Ezt sugallja az Ausztriával ill. Magyarországgal megkötött békeszerződések 222. ill. 205. pontjai. Ezek ajánlásként megfogalmazzák Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia közötti öt évre szóló vámpreferencia gondolatát. Hantos ügyesen használja fel érvrendszerében ezt a lehetőséget, amikor azt állítja, hogy a gazdasági közeledés megfogalmazása és szorgalmazása nem valamilyen gyanús revíziós cél elrejtése, hanem a békerendezések elveivel egybecsengő racionális igény. Az erre való gyakori hivatkozással a szomszédállamok és a nagyhatalmak bizalmatlanságát akarta enyhíteni. Jól látta azt is, hogy olyan mélyen beoltódott az emberekbe a gyanakvás, az őszintétlenség, hogy ezek a kölcsönös gazdasági érdekek felismerését is hátráltatják. Hantos ezért kerülni igyekszik azokat a tényezőket — politikai viszonyok, határkérdés, kisebbségek ügye —, melyek nem szolgálják a megértés erősödését. A gazdasági és kulturális élet azon színtereire koncentrálnak, ahol a legkisebb a konfrontálódási lehetőség és legnagyobb esély mutatkozik az érdekegyeztetésre. Ha ezen a téren már eredmény mutatkozott, akkor bátrabban és nagyobb eséllyel lehet a kényesebb problémákhoz is közelíteni. Összegezve Hantosnak az a stratégiája, hogy azokat a szálakat keressük, amelyek összekötnek és nem azokat, amelyek elválasztanak.

Figyelmeztet arra, hogy a térség gazdasági konszolidációja során nem lehet a gazdasági élet egy elemét kiragadni, hanem: „Csupán a gazdasági közeledést célzó összes módszerek megfelelő egyesítése, a kereskedelempolitikai, közlekedéspolitikai, valutapolitikai és termeléspolitikai rendszabályok összefogása útján érhető el oly együttműködés, amely a közép-európai gazdasági rendszernek beillik.”¹⁶ Ennek útja pedig az, hogy „megállapodások, szerződések, egyezmények hosszú sorával új politikai, gazdasági és kulturális rendet teremteni, amely az egyes államok fenségjogát, polgárainak nemzeti érzületét tiszteletben tartja és közöttük olyan együttműködést teremt, amelyben minden egyes rész az egész javát szolgálja, amikor saját jól felfogott érdekeit követi.”¹⁷

Taktikai elemként rendkívül hasznosnak tartja a távoli célként kitűzött többoldali megegyezések útjában a kétoldali közeledési kísérleteket. Ezek nem pusztán azért termékenyek, mert követendő például szolgálnak, hanem azért is mivel

14. u.o.

15. *Denkschrift über die wirtschaftlichen Probleme Mitteleuropas*. Wien 1927. 5. o.

16. *Magyarország...* id. mű 122. o.

17. u.a. 11. o.

az egész régiót átfogó együttműködés részelemit jelentik azok a kétoldalú megállapodások, melyek olyan államok között jönnek létre, akik között az öröklött vagy a békerendezések révén újonnan előállott konfliktusforrások lényegesen kisebbek. Ennek példája lehet Hantos szerint az Ausztria és Magyarország közötti megegyezés-keresés is. Hantos kidolgozta azon általános elveket, melyeket mintának tekint, mind a kétoldalú, mind az egész dunai térséget átfogó közeledés során. Ezek a következők: 1. Kölcsönösen biztosítani kell az osztrák mezőgazdaság és a magyar ipar fejlődési lehetőségeit. 2. A viszony nem sértheti a két állam szuverenitását és nem érinthet államjogi kérdéseket. 3. Csupán első lépést és nem elzárkózást jelenthet ez a szövetség, azaz nyitva kell hagyni az utat arra, hogy ehhez a gazdasági kapcsolathoz más államok is csatlakozhassanak, elsősorban a Duna menti államokra gondolva. 4. A gazdasági szövetség nem irányulhat egyetlen állam ellen sem. Sem gazdasági, sem politikai vonatkozásban nem célozhat meg németellenes vagy kisantantellenes szándékokat, mivel ezek nemzetközileg elszigetelnék a szövetséget. 5. A tervhez meg kell szerezni az antant szövetség vezető hatalmainak jóindulatát és pénzügyi támogatását. 6. Ki kell jelenteni, hogy a szövetség tisztán gazdasági jellegű és nem célja a területi revízió. 7. A szoros gazdasági kapcsolat lényege a vámfalak lebontása és a vámmentes forgalom megteremtése. 8. Mindkét félnek tisztában kell lennie a gazdasági egymásrataltság és közeledés elkerülhetetlenségével.¹⁸ Látható ebben a tervzetben is, hogy Hantos és eszmetársai — pl. Gratz Gusztáv, Ajtay József — a gazdaságnak olyan missziós szerepet szánnak, melynek az a feladata, hogy minden érdekelt fél oldaláról lebontsa a politika által teremtett bizalmatlanságot.

Hantos Elemér, mint tájékozott szakértő tisztán látta a felmerülő nehézségeket is. A valutáris egység megteremtésének akadályaként jól érzékelte, hogy „valutáját minden ország szuverenitásának függvényének tekinti, amely nem szívesen enged beleszólást és amelyet épp ezért nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére is kevésbé tart alkalmasnak.”¹⁹ A világgazdasági válság idején pedig a kötött devizagazdálkodás bevezetése tovább erősítette a valutáris elzárkózást. Nagyobb az esélye a kulturális együttműködésnek valamint a kereskedelempolitikai, közlekedési és postai kapcsolatok újjászervezésének. A közlekedésügy területén különleges hangsúlyt kap a dunai közlekedés és a rajta átmenő kereskedelem felélénkítése, ami leginkább szimbolizálja a térség államainak sorsközösségét.

Hantos a húszas években elsősorban a Népszövetség és a Mitteleuropäische Wirtschaftstagung, (röv. MWT) keretei között népszerűsítette koncepcióját. A MWT 1925-ben jött létre Julius Meinl bécsi nagykereskedő kezdeményezésére, abból a célból, hogy keretet nyújtson a közép-európai közeledés megfogalmazására és támogatására. Nem véletlen, hogy ezen szervezet munkájába olyan személyek kapcsolódtak be — bankárok, kereskedők, pénzügyi szakértők —, akik leginkább érdekeltek voltak a regionális munkamegosztás, gazdasági érintkezés

18. Részletesen kifejti a Hantos Elemér felfogásához közelálló Ajtay József is. *A kibontakozás útja.*

Magyar Osztrák vámszövetség. Bp. 1931. 31. o.

19. *A dunai államok valutarendezése.* Bp. 1936. 3. o.

felélénkítésében, az integrációs együttműködésben, az elválasztó falak és korlátozások lebontásában. A gazdasági élet szereplőiként pedig a legtöbbet szenvedtek a szigorú vámpolitikától, az elzárkózási törekvésektől. A MWT a közép-európai egymásrataltság és összefogás tudatosítása érdekében intézeteket szervezett, melyek feladata az egyes részproblémák kidolgozása, tervezetek előkészítése. Így jött létre 1929 márciusában a bécsi intézet, amely elsősorban közlekedési és valutáris kérdésekkel foglalkozott, 1929 szeptemberében a brünni, az egyes termelési ágazatok közötti együttműködési kérdések tanulmányozására. 1929–30 terén Drezdában is hasonló intézet alakult konkrét feladatkör megnevezése nélkül. 1930 májusában pedig megszerveződött Magyarország Közép Európai Intézete Gratz Gusztáv elnökletével, ahol elsősorban agrárkérdések kerültek napirendre. Az intézetek vitaestek, kiadványok sorozatával próbálták a közvéleményt ügyük mellé állítani. A hivatalos politikával érintkezést azonban csak informális kapcsolatok útján találtak. A magyar politika reagálást jól jelzi Bethlen megnyilatkozása a gazdasági közeledés egy konkrét felvetése kapcsán, miszerint „Magyarország látszólagos gazdasági kedvezményekkel a kisantant csoportjának érdekszférájába tereltenék be anélkül, hogy a revízió terén előzetesen elégtételhez jutott volna.”²⁰ A területi viták és célok elsőbbsége ezáltal minden közeledési törekvést eleve kudarcra ítélt. Hantos helyesen ismerte fel, hogy a területi kérdések feltételként való megfogalmazása csírájában folyt meg minden integrációs elképzelést. A meglévő határokhoz ill. azok revíziójához való merev ragaszkodás az ilyen jellegű egységtörekvéseket eleve kudarcra ítélt. Hasonlóan elutasító és gyanakvó volt a többi szomszéd állam hivatalos politikai álláspontja is.

A világgazdasági válság jelentős átrendeződést hozott előbb a nemzetközi gazdasági érintkezésekben, majd a politikai erőviszonyokban is. Sajátos módon ebben a megváltozott situációban ismét virágkorát élte az integrációs gondolat. Nagyhatalmi támogatottságot is kaptak, de azzal a céllal, hogy vagy a status quot erősítsék (gondoljunk itt a Tardieu-tervre) vagy éppen gyengítsék. Bizonyos egységtörekvések, szervezetek (pl. a MWT is) a német külpolitika számára nem jelentettek mást, mint a közép- és délkelet-európai térségbe való gazdasági behatolás előkészítését. Ebben a situációban Hantos tevékenysége ismét felélénkült, abból a célból, hogy kiépítse a német gazdasági behatolást meggátoló eszközöket. Szorgalmazta a dunai államok gazdasági összefogását, amelyet most már a Nyugat részéről is bizonyos szimpátia kísért. Az együttműködésre azonban a feltételek már több oldalról is hiányoztak. A húszas évek importpótló iparosítási politikájának következtében nem létezett többé a térség államai között a gazdasági komplementaritás, nem jelentettek egymásnak valóságos piacot. Ezt egyedül csak Németország tudott nyújtani, aminek veszélyeire Hantos mellett a kortársak közül mások is figyelmeztettek (pl. Hodža-terv). A piackérdések elsődlegessége miatti kényszerpályára sodródás más lehetőséget nem kínált a térség államai számára. Ez a körülmény Hantosnak, mint közéleti szereplőnek és koncepciójának a kezdettől fogva igen korlátozott mozgástér és aktivitási lehetőség teljes bezáródását jelentette.

20. *Bethlen István beszédei és írásai.* II. kötet. Bp. 1933. 369. o.

Joggal felmerülhet az a kérdés, hogy látva a két világháború közötti integrációs gondolatok szerény megvalósulási esélyeit, mi haszna lehet a történésznek és a mának az ezekkel — adott esetben Hantos Elemérrel — való foglalatosságának. Sok érvet tudunk e mellé felhozni. Megemlíthetjük, hogy az egységtörekvéseknek — mint egy állandó eszmetörténeti jelenségnek — nem elhanyagolható historiográfiai értékük van valamint azt is, hogy ezek a tervezetek kiváló korrajzok, a koncepciók megalkotói kiváló helyzetelemzők voltak annak ellenére, hogy a reálpolitikai tényektől és lehetőségektől gyakran távol álltak. Másrészt az integrációs gondolatok történeti előzményének vizsgálata napi aktualitást is rejt magában. A kelet-európai fordulatok után ismét napirendre került a regionális és/vagy az összeurópai együttműködés igénye. Amikor napjainkban a politikusok és a közvélemény számára elfogadottá vált az integráció szükségessége érdemes visszanyúlni a korábbi időszakok tervezeteihez. A megvalósulások elmaradása nemcsak információértékkel, hanem történelmi tapasztalattal is bír. Ezáltal a Hantos Elemérhez hasonló életművek felkutatása és bemutatása nemcsak a szűkebb szakmai közvélemény érdeklődésére számíthat.